

Dr. sc. Elma KORIC

E-mail: elma.koric@ois.unsa.ba

Dr. sc. Muamer HODŽIĆ

E-mail: muamer.hodzic@ois.unsa.ba

Orijentalni institut Univerzitet u Sarajevu, Bosna i Hercegovina

1.01 Izvorni naučni rad/Original scientific article

UDK/UDC: 94:711.4:711.58(497.6 Sarajevo)"15/16" (093)

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijSKIPogledi.2026.9.15.19>

Primljeno/Received: 03. 09. 2025.

Prihvaćeno/Accepted: 10. 04. 2026.

OSMANSKI MODEL NASTANKA I RAZVOJA JEDNE GRADSKE ČETVRTI: KALIN HADŽI ALIJINA MAHALA U SARAJEVU (16 - 17. STOLJEĆE)

Apstrakt: Ova studija rekonstruira nastanak, prostornu evoluciju i institucionalni razvoj mahale utemeljene oko mesdžida Kalin hadži Alije u Sarajevu tokom 16. i 17. stoljeća. Oslanjajući se na širok korpus osmanskih arhivskih izvora, uključujući opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1563/65. godine, sudske protokole (sidžile) i kasnije katastarske popise, uz relevantnu savremenu literaturu, istraživanje pojašnjava genezu ove urbane mikrojedinice sistematskim ispitivanjem njene identifikacije u dokumentaciji, njene prostorne konfiguracije i promjenjivih toponimskih slojeva. Poseban fokus stavljen je na vakuf koji je utemeljio Kalin hadži Alija, administrativne i pravne mehanizme putem kojih je njegov mesdžid stekao status džamije, te na načine na koje je vakufska imovina oblikovala društveni i fizički razvoj naselja u nastajanju.

Urbani pejzaž Sarajeva bio je odlučujuće strukturiran gustom mrežom vakufskih institucija koje su osnivali pripadnici gradske elite. Putem uspostavljanja vjerskih, obrazovnih, privrednih i komunalnih objekata, ovi vakufi ne samo da su organizovali izgrađeni gradski okoliš, već su igrali i centralnu ulogu u konfigurisanju društvenih odnosa, obrazaca formiranja mahala i načina komunalne interakcije. U ovom širem okviru, vakuf Kalin hadži Alije ističe se kao reprezentativan primjer mehanizama putem kojih je jedna filantropska inicijativa mogla stvoriti trajno urbano jezgro. Smješten na desnoj obali Miljacke, mesdžid koji je utemeljio postao je žarište nove mahale, čija postepena konsolidacija odražava kako dinamiku urbanog širenja, tako i procese kojima su periferne zone inkorporirane u tkivo rano-novovjekovnog grada.

Značajan historiografski izazov dugo je predstavljala precizna identifikacija ove mahale, s obzirom na postojanje nekoliko sarajevskih mahala nazvanih po pojedincima koji su nosili ime hadži Alija. Primjenom komparativne metodologije i unakrsnim referenciranjem više grupa izvora, ova studija rješava ove nejasnoće i rekonstruira nastanak, demografski profil i prostorne granice mahale. Naselje se nalazilo na području današnjeg Narodnog pozorišta i graničilo je s mahalama Hadže Kemala, Ajaz-paše, hadži Idrisa i hadži Mahmud-balija. Arhivski dokazi iz kasnog 16. stoljeća ukazuju na to da su dijelovi ove zone još uvijek bili prekriveni šumskom vegetacijom, što pokazuje da se njena urbanizacija odvijala postepeno. Kontinuirana upotreba lokalnih toponima kao što su Pokrovnik i Čajirdžik (mala livada), uz zvanični naziv mahale, otkriva opstojnost starijih topografskih tradicija i preživljavanje kolektivnog sjećanja na predurbani pejzaž ove lokacije.

Iako originalna vakufnama nije sačuvana, drugi osmanski dokumenti omogućavaju pouzdanu rekonstrukciju vakufske imovine. To je uključivalo džamiju, mekteb, 14.000 akči u gotovini i nekoliko dućana čiji su prihodi finansirali plate vjerskog i obrazovnog osoblja. Kasnije donacije imućnih građana, uključujući žene poput Nevbihe hatun, uvećale su kapitalnu osnovu vakufa i osigurale stabilnu finansijsku podršku za obrazovanje djece.

Integracijom raspršenih arhivskih dokaza u koherentan analitički okvir, studija pokazuje da mahala Kalin hadži Alije nudi paradigmatičan primjer dinamike koja je u osnovi formiranja ranih urbanih mikrostruktura. Njen razvoj pruža vrijedan uvid u procese urbanizacije, organizacije zajednice i institucionalnog života u Sarajevu tokom 16. i 17. stoljeća.

Ključne riječi: *Urbanizacija, Sarajevo, mahala, Kalin Hadži Alija, vakuf.*

THE OTTOMAN MODEL OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF AN URBAN QUARTER: MAHALA KALIN HAJI ALI IN SARAJEVO (16TH–17TH CENTURY)

Abstract: *This study reconstructs the formation, spatial evolution, and institutional development of the quarter (mahalle) founded around the mesjid of Kalin Haji Ali in Sarajevo during the 16th and 17th centuries. Drawing on a broad corpus of Ottoman archival sources, including the Bosnian Sanjak register of 1563/65, court records (sijils), and later cadastral surveys, alongside relevant modern scholarship, the research clarifies the genesis of this urban micro-unit by systematically examining its identification in the documentation, its spatial configuration, and its shifting toponymic layers. A particular focus is placed on the waqf established by Kalin Haji Ali, the administrative and legal mechanisms through which his mesjid attained the status of a mosque, and the ways in which*

the endowment's assets shaped the social and physical development of the emerging neighbourhood.

The urban landscape of Sarajevo was decisively structured by a dense network of waqf institutions founded by members of the urban elite. Through the establishment of religious, educational, commercial, and communal facilities, these endowments not only organised the city's-built environment but also played a central role in configuring social relations, patterns of neighbourhood (mahalle) formation, and modes of communal interaction. Within this broader framework, the waqf of Kalin Haji Ali stands out as a representative example of the mechanisms through which a single philanthropic initiative could generate a lasting urban nucleus. Situated on the right bank of the Miljacka River, the mesjid he founded became the focal point of a new quarter, whose gradual consolidation reflects both the dynamics of urban expansion and the processes by which peripheral zones were incorporated into the fabric of the early modern city.

A significant historiographical challenge has long been the precise identification of this quarter, given the existence of several Sarajevo quarters named after individuals bearing the name Haji Ali. By employing a comparative methodology and cross-referencing multiple source groups, this study resolves these ambiguities and reconstructs the neighborhood's emergence, demographic profile, and spatial boundaries. The quarter was located in the area of the present-day National Theatre and bordered the quarters of Haje Kemal, Ayas Pasha, Haji Idris, and Haji Mahmud Bali. Archival evidence from the later 16th century indicates that parts of this zone were still covered in woodland vegetation, demonstrating that its urbanisation proceeded gradually. The continued use of local toponyms such as Pokrovnik and Čajirdžik (small meadow) alongside the official quarter name reveals the persistence of older topographic traditions and the survival of collective memory regarding the site's pre-urban landscape.

Although the original waqfiye has not survived, other Ottoman documents permit a reliable reconstruction of the waqf's holdings. These included a mosque, a maktab, 14,000 silver coins (akçe) in cash, and several revenue-generating shops whose income funded the salaries of religious and educational personnel. Subsequent donations by affluent townspeople, including women such as Nevbihe Hatun, augmented the endowment's capital base and ensured stable financial support for children's education.

By integrating dispersed archival evidence into a coherent analytical framework, the study demonstrates that the quarter of Kalin Haji Ali offers a paradigmatic illustration of the dynamics underpinning the formation of early urban micro-structures. Its development provides valuable insight into the processes of urbanisation, community organisation, and institutional life in Sarajevo during the 16th and 17th centuries.

Key words: *Urbanization, Sarajevo, mahalle (quarter), Kalin Haji Ali, waqf.*

Uvod

U procesu urbanog razvoja Sarajeva u osmanskome periodu presudnu ulogu imali su vakufi koje su osnivali uglednici iz osmanskog vojno-upravnog sloja, ali i pripadnici uleme, poput kadija i muftija. Kroz osnivanje vakufa kao dobrotvornih samoodrživih zaklada, izgradnjom i finansiranjem rada objekata kao što su džamije, mektebi, medrese, tekije, vodovodi, javna kupatila, česme, imareti, hanovi i mostovi, ovi različiti društveni akteri realizirali su infrastrukturne, vjerske, obrazovne i kulturne projekte od općeg značaja, čime su presudno utjecali na formiranje urbanog i društvenog ambijenta u Sarajevu. Značajan doprinos u tom smislu davali su i drugi imućniji pojedinci u gradu, prvenstveno iz redova trgovačkog i zanatskog sloja. Jedan od takvih primjera bio je sarajevski trgovac Kalin Hadži Alija koji je osnovao vakuf čiji objekti su predstavljali nukleus novog stambenog kvarta – mahale.

U historiografskim istraživanjima do sada mahala Kalin Hadži Alije nije precizno identificirana u primarnim izvorima. Jedan od razloga za to leži u činjenici da je u domaćoj historiografiji proces urbanizacije Sarajeva u osmanskome periodu najčešće promatran uopćeno. Rijetko su izdvajane pojedinačne mahale kao posebne mikrocijeline koje bi bile detaljno izučavane te se u tom smislu niko nije bavio nastankom i razvojem mahale Kalin Hadži Alije. Dodatnu otežavajuću okolnost istraživačima svakako je predstavljala činjenica da se u osmanskim dokumentima u Sarajevu u istom periodu navodi više mahala čiji je osnivači nose isto ime - Hadži Alija (npr. Nebrdilo Hadži Alija, SAGR Hadži Alija, Gazgani Hadži Alija i sl).

Kalin Hadži Alijin mesdžid, po kojem je mahala kasnije i dobila ime, izgrađen je na desnoj obali rijeke Miljacke, u neposrednoj blizini današnje zgrade Narodnog pozorišta u Sarajevu. Urbani nukleus Kalin Hadži Alijne mahale, osim mesdžida, odnosno džamije, sačinjavali u i mekteb te okolno mezarje oko kojih se nalazila stambena zona. Radi izgradnje modernih stambenih zgrada navedeni kompleks građevina je porušen 1947. godine, a mezarje zatrpalo. Nedavnim arheološkim istraživanjima otkriveni su tragovi temelja navedenih i drugih objekata kao i pojedini nišani sa mezarja. Pronađeni ostaci su konzervirani i trenutno su dio arheološkog parka Kalin Hadži Alijine džamije u Sarajevu.¹

¹ Rad je nastao kao rezultat istraživanja za potrebe realizacije projekta izrade sadržaja interpretacijske infrastrukture arheološkog parka Kalin hadži Alijine džamije u Sarajevu u okvirima djelatnosti JU Kantonalni zavod za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Sarajevo.

Formiranje mahale Kalin Hadži Alije i njeno identificiranje u izvornim dokumentima

U postojećoj stručnoj literaturi u kojoj se piše o Kalin Hadži Alijinom vakufu, odnosno mahali i džamiji, uglavnom se poziva na mišljenje S. Kemure da je džamija izgrađena “oko 1535. godine.”² Iako autor ne navodi izvor za svoje mišljenje, ono bi moglo biti utemeljeno i u postojećim izvorima. Naime, Kalin Hadži Alijina mahala ne spominje u osmanskome popisu Bosanskog sandžaka završenom 1530. godine, kao ni onom iz 1540. godine te se može smatrati da je tih godina mesdžid bio u izgradnji.³ Međutim, valja istaknuti da postoje i drugačija tumačenja arhivskih podataka, na temelju kojih pojedini autori smještaju nastanak mahale Kalin Hadži Alije tek u posljednja tri i pol desetljeća 16. stoljeća.⁴

Primjenom komparativne metode u analizi osmanskih izvora prikupljenih tokom ovog istraživanja, s posebnim fokusom na urbanu cjelinu koju čine mesdžid i mahala Kalin Hadži Alije, može se u najvećoj mjeri potvrditi pretpostavka da je mesdžid podignut u prvoj polovini 16. stoljeća, iako se ne može navesti tačna godina izgradnje. Nakon izgradnje mesdžida započeo je proces formiranja i prostornog širenja istoimene mahale, doprinoseći postepenom urbanom razvoju ovog dijela Sarajeva.

Izvor koji nedvosmisleno potvrđuje postojanje džamije, odnosno ruševnog mesdžida Kalin hadži Alije 1566. godine, kao i istoimene mahale koja je tada već bila formirana i solidno naseljena, ide u prilog ranijoj dataciji njihovog nastanka. Riječ je o zapisu u sudskom protokolu koji datira od 1. zilkade 973. godine (20. maj 1566), u kojem vakifov sin Husejn, u svojstvu mutevelije navedenog vakufa, podnosi zahtjev sarajevskom šerijatskom sudu za popravku oštećenog krova mesdžida. On je naveo kako je potreba za intervencijom proizašla iz nemogućnosti obavljanja zajedničkih namaza tokom kišnih dana. Izvorni sadržaj dokumenta dodatno otkriva da su se kao svjedoci ovog pravnog čina pojavili: Mehmed sin Husejnov, Sulejman sin Abdulahov, Nasuh sin Abdulahov i Ilijas sin Abdulahov, uz ostale neimenovane prisutne. Osim toga, u pratnji mutevelije Husejna na sudu tada su se nalazili i Ferhad Hodža sin Timurov, te drugi ugledni stanovnici mahale, među kojima se ističu Murad sin Husejnov, Iskender sin Husejnov, Uveys sin Ilijasov, Osman sin Alijin i Šudža sin Mustafin.⁵

² Sejfudin Kemura, Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XXIII/1, Sarajevo 1911, 193-208.

³ Up. Istanbul, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, (dalje: BOA), Tapu Tahrir Defterleri (dalje: TD) 157 i BOA TD 211.

⁴ Više u: Hazim Šabanović, Teritorijalno širenje i građevni razvoj Sarajeva u XVI stoljeću, *Radovi*, XXVI/9, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1965, 49.

⁵ Gazi Husrev-begova biblioteka (dalje: GHB) Sarajevo, *Sidžil*, br. 2, 271. Up. S. Kemura, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*, 194.

Polazeći od podataka iz navedenog dokumenta, u toku našeg istraživanja identificirane su podudarnosti s drugim službenim osmanskim dokumentima iz istog razdoblja. S obzirom na dataciju dokumenta upisanog u spomenuti sidžil 1566. godine, u procesu pokušaja precizne identifikacije mahale Kalin hadži Alije i određivanju vremena njenog nastanka, konsultirani su podaci koje nude osmanski popisi Bosanskog sandžaka iz 16. stoljeća. Kako je već napomenuto, u Opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1530. i onom iz 1540. godine, navedena mahala se ne spominje što bi moglo značiti da je u navedenom periodu tek bio otpočeo proces izgradnje mesdžida odnosno vršena legalizacija vakufname. Određene informacije o ovom mesdžidu i mahali javljaju se tek u opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz druge polovine 16. stoljeća.⁶ Navedeni defter nije datiran, ali se uglavnom smatra da je nastao u 1565. godini, odnosno u sedmoj deceniji 16. stoljeća.⁷

Na osnovu uporedne analize podataka iz navedenog popisa, kao i već spomenutih zapisa sačuvanih u sidžilu za isto razdoblje, s visokim stepenom pouzdanosti može se zaključiti da je mahala Hadži Alijina mesdžida, evidentirana u popisu pod brojem 57, istovjetna mahali Kalin Hadži Alije. Najuvjerljiviji argument za ovakvu identifikaciju jeste podudarnost imena stanovnika koji se javljaju u oba izvora. Tako se, primjerice, u popisu među žiteljima mahale Hadži Alijina mesdžida navodi imam Ferhad Hodža, sin Timurov, što se direktno može dovesti u vezu s dokumentom iz sidžila iz 1566. godine, u kojem se govori o popravci krova džamije. Pored njega, u oba izvora pojavljuju se i druga lica čija se imena podudaraju, a koja su, sudeći prema kontekstu, vjerovatno učestvovala u poslovima popravke ili su se kao stanovnici Kalin Hadži Alijine mahale pojavili kao svjedoci na sudu. Riječ je o Husejnu, sinu Alijinom – za kojeg se s velikom vjerovatnoćom može pretpostaviti da je potomak osnivača, Kalin hadži Alije, te da je u toj ulozi obavljao dužnost mutevelije vakufa; potom Osmanu, sinu Alijinom; Uvejsu, sinu Ilijasovom i Muradu, sinu Husejnovom.⁸

Lokacija i toponimija Mahale Kalin Hadži Alijinog mesdžida

Kalin Hadži Alijin mesdžid, po kojem je mahala kasnije i dobila ime, izgrađen je na desnoj obali rijeke Miljacke, u neposrednoj blizini današnje zgrade Narodnog pozorišta u Sarajevu. Tragovi nekadašnjih temelja vakufskog kompleksa, u čijem se sastavu nalazio i mezaristan, vidljivi su i danas.

⁶ BOA, TD 379.

⁷ H. Šabanović u jednom svom radu piše da je utvrdio kako je navedeni defter nastao u periodu 1560-62. godine. Up. Hazim Šabanović, *Teritorijalno širenje i građevni razvoj Sarajeva u XVI stoljeću*, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1965, 30.

⁸ BOA, TD 379, 79.

Mahala je imala jasno definirane granice. Na istočnoj strani graničila se s Mahalom mesdžida Hadže Kemala i Mahalom Ajas-pašine džamije. Sjeverna granica mahale bila je prema Mahali Hadži Idrisova mesdžida, čije je središte bilo smješteno na lokaciji preko puta zgrade Šipada u današnjoj Ulici Maršala Tita. Na zapadu je graničila s Mahalom mesdžida Sahtijanjdži Hadži Mahmud Balije, čije je središte bilo locirano na mjestu preko puta današnjeg sportskog centra FIS, tačnije na uglu gdje se ukrštaju Mis Irbina i Ulica Branislava Đurđeva. Na južnoj strani mahala se pružala do korita rijeke Miljacke.

Detaljniji uvid u izgled središta mahale pruža jedan hudžet nastao sredinom 16. stoljeća. U navedenom izvoru navodi se sljedeće: "U našem gradu, u Hadži Alijinoj mahali, ima jedno zemljište, koje je prazno te nije ni u čijem posjedu, koje je sitnom šumom zaraslo, a leži između dva puta i graniči s jedne strane dvorištem [Hadži Alijine]⁹ džamije, s druge rijekom Miljackom, a s treće Memi Čehajinim zemljištem, a s četvrte općim putem, te ovo zemljište po carskom zakonu prodaje sarajevski vojvoda Husejnu sinu Mehmedovu za 200 akči prenosne pristojbe te mu na to kao nadležan i tapiju izdaje."¹⁰

Ovaj izvor nije važan samo za topografsku identifikaciju, već i za razumijevanje rane faze urbanog razvoja ove gradske četvrti. Činjenica da je u samom središtu mahale, neposredno uz dvorište džamije, postojalo neizgrađeno i šumom zaraslo zemljište, upućuje na zaključak da ovaj dio grada sredinom 16. stoljeća još uvijek nije bio u potpunosti urbaniziran i integriran u gradsku jezgru. Iako je mahala već bila formirana, postojanje neiskorištenih parcela upućuje na postepeni proces urbanizacije i naseljavanja.

Što se tiče toponimije, u Opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1604. godine mahala je zabilježena pod dva imena: službenim nazivom Kalin Hadži Alijina mahala, te alternativnim imenom Pokrovnik.¹¹ Ovaj drugi toponim vjerovatno predstavlja stariji, srednjovjekovni naziv za lokalitet na desnoj obali Miljacke na kojem se formirala mahala. Pored toga, u usmenoj tradiciji i svakodnevnoj upotrebi bio je rasprostranjen i naziv Čajirdžik (od tur. *çayırçık* = mala livada), što ukazuje na prirodni pejzažni karakter prostora.

Ovaj naziv nije ostao ograničen na usmenu tradiciju, nego se održao i u službenoj dokumentaciji. Tako se u jednom kupoprodajnom ugovoru iz 1704. godine, ovjerenom pred istanbulskim kadijom, spominje mlin na Miljacki lociran

⁹ U osmanskom tekstu koji navodi S. Kemura spominje se *harems Hadži Alijine džamije*, međutim u prijevodu samo stoji *dvorište džamije*. S. Kemura, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*, 194-195.

¹⁰ S. Kemura, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*, 194-195.

¹¹ U prevodu deftera pročitano kao Pokrovin?. Up. *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. I/1, obradio Adem Handžić, Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo: Orijentalni institut, Sarajevo 2000, 81.

u sarajevskoj mahali Čajirdžik. Ovaj podatak pokazuje da se i u 18. stoljeću naziv Čajirdžik koristio paralelno sa službenim imenom Kalin Hadži Alijine mahale.¹²

Osnivač vakufa Kalin Hadži Alija i njegova porodica

Kalin Hadži Alija, sarajevski uglednik i istaknuti dobrotvor, bio je imućan građanin koji je tokom svog života obavio hadž, odnosno hodočašće u Mekku. Antroponim *Kalin*, etimološkog je porijekla od osmansko-turske riječi *kalın*, što bi u prevodu na bosanski moglo značiti krupan, snažan ili debeo. Prema dostupnim historijskim izvorima, ovaj se epitet najvjerovatnije odnosio na fizičke karakteristike vakifa koji ga je nosio, hadži Alije.

Po povratku iz svete zemlje, u skladu s principima islamske tradicije, izdvojio je značajan dio svog privatnog imetka kako bi finansirao izgradnju mesdžida i mekteba. Ova dvije institucije postale su jezgro oko kojeg se već sredinom 16. stoljeća formirala nova gradska mahala. Vremenski okvir ovih događaja podudara se sa periodom intenzivne izgradnje u Sarajevu, kada su svoje zadužbine podizali i slavni Gazi Husrev-beg i brojni drugi ugledni pojedinci. Na osnovu podataka iz sudskog protokola datiranog u 1566. godinu, gdje se kao mutevelija (upravnik) hadži Alijinog vakufa spominje njegov sin Husejn, razumno je pretpostaviti da sam vakif u tom trenutku više nije bio živ. U protivnom, on bi, kao osnivač, nastavio obavljati upraviteljske dužnosti.

Porodica Kalin hadži Alije nastavila je da živi u mahali nastaloj oko njegove džamije. Pored sina Husejna, koji je evidentiran kao stanovnik te mahale i 1604. godine, izvori potvrđuju postojanje najmanje još jednog direktnog potomka, kćeri Umije, koja je umrla 1608. godine i ukopana na mezarju uz očevu džamiju.¹³ Osim toga, značajnu i dosad nepoznatu informaciju koja bi mogla biti u vezi s njegovim potomcima pronalazimo u jednom sudskom zapisu koji je nastao u aprilu 1557. godine.¹⁴ U njemu se spominje izvjesna Rukija, kćer Hadži Alije, koja se putem opunomoćenika obratila sudskim vlastima tražeći isplatu iz imovine svog supruga. Naime, njen muž je umro na putu za Mekku. Sud je tom prilikom odobrio isplatu iznosa od 5.000 akči na ime vjenčanog dara (mehr-i müeccel) koji joj je pripadao. Analizirajući visinu navedenog iznosa za mehr, kao i činjenicu da je njen suprug bio u stanju otići hadž (što je zahtijevalo značajna finansijska sredstva), možemo zaključiti da je Hadži Alijina kći Rukija

¹² *İstanbul Kadı Sicilleri 59 Rumeli Sadâreti Mahkemesi 161 Numaralı Sicil (H.1115-1116 /M. 1704)*, ed. Coşkun Yılmaz, haz. Coşkun Yılmaz - Salih Kahrıman, Kültür AŞ, İstanbul 2019, 411/416.

¹³ S. Kemura, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*, 303; Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, Knjiga I - Sarajevo*, Sarajevo - Publishing: Sarajevo 1998, 506.

¹⁴ GHB, *Sarajevski sidžil*, 88, fol. 166.

bila udata za pripadnika imućnijeg sloja sarajevskog građanstva što dodatno potvrđuje društveni status i ugled njene porodice.

O vakufu Kalin Kadži Alije

Kako nije pronađena Kalin hadži Alijina vakufnama kao zakladnica i službeni dokument kojim je legaliziran njegov vakuf i koji je sadržavao određene smjernice vezane za njegovo poslovanje, prilikom istraživanja nastojalo se doći do podataka o navedenom vakufu iz drugih izvora. Spomenuti vakuf nije naveden u postojećim spiskovima vakufskih objekata Bosanskog sandžaka iz 1540 i 1565. godine koji su do sada poznati i obrađeni u domaćoj historiografiji.¹⁵ Međutim, to je slučaj i sa nekim drugim vakufima za koje na osnovu nekih drugih pokazatelja pouzdano znamo da su postojali i funkcionisali u navedenom razdoblju tako da ta činjenica sama po sebi nije eliminatorna. O vakufskim sredstvima kao i određenim rashodima vakufa saznajemo posredno, na osnovu određenih zabilješki u defterima i nekim drugim dokumentima iz kasnijeg perioda.

U tom smislu informacije navedene u Opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1604. godine su rijetke i dragocjene. Naime, nakon spiska stanovnika mahale, u spomenutom defteru navedeni su podaci o vakufu iz kojih vidimo da glavnica vakufa Kalin Hadži Alije predstavljala suma od 14.000 akči. Osim toga, saznajemo i to da je u ovom periodu vakuf sticao sredstva od iznajmljivanja dva dućana koja su na godišnjem nivou donosila prihod od 530 akči. Iz tog iznosa isplaćivana je plaća imamu u iznosu od od 3 akče dnevno, dok je mujezin primao 2 akče dnevno. S vremenom su i drugi imućniji pojedinci ostavljali novčane vakufe koji su bili namjenski osnivani kao potpora radu ovoga temeljnog vakufa. Izvjesni Hadži Ahmed namijenio je iznos od 3.000 akči kao potporu imamu navedenog mesdžida za učenje džuzi, dok je Hadži Isa namijenio 3.000 akči imamu za učenje ašereta. Osim ove dvojice imućnih muškaraca, sredstva za isti vakuf ostavile su i dvije imućne žene. Benefše Hatun je imamu spomenutog mesdžida za učenje sura namijenila 3.000 akči. Uvakufljenim iznosom od 12.000 akči, koji je namijenila imamu mesdžida za potrebe rada muallimhane, odnosno mekteba u toj mahali, posebno se izdvaja Nevbiha Hatun.¹⁶ Pružajući značajnu finansijsku podršku obrazovanju djece, ovim činom dobročinstva istovremeno je pokazala izražen osjećaj brige za djecu kao najosjetljiviju društvenu skupinu.

¹⁵ Up. Behija Zlatar, Popis vakufa u Bosni iz prve polovine XVI vijeka, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 20-21/1970-71, Sarajevo 1974, 109-158; Hatidža Čar - Drnda, Vakufski objekti u Bosanskom sandžaku – sedma decenija 16. stoljeća, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 52-53/2002-03, Sarajevo 2004, 267-294.

¹⁶ *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. I/1, obradio Adem Handžić, Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo: Orijentalni institut, Sarajevo 2000, 81-82.

Iako se novčani vakufi s kapitalom od 3.000 akči u literaturi obično svrstavaju među manje fondove, posebno u poređenju s daleko većim vakufima poput Gazi Husrev-begovog (1.200.000 akči) ili vakufa Muslihudina Čekrekčije (34.000 akči), njihova se stvarna ekonomska i društvena vrijednost ne može procijeniti samo prema nominalnom iznosu.

Razumijevanje stvarne ekonomske vrijednosti ovih iznosa zahtijeva rekonstrukciju vrijednosti i kupovne moći akče u njenom historijskom kontekstu. Relevantne podatke nudi studija zasnovana na podacima iz sidžila sarajevskog kadije iz 16. stoljeća, u kojoj su utvrđene referentne vrijednosti za to vrijeme. Navedeni izvori ukazuju da se cijena kuće u Sarajevu tog doba kretala u rasponu od 1.000 do 8.000 akči, pri čemu je prosječna cijena iznosila oko 4.000 akči.¹⁷

Imajući u vidu navedene činjenice, postaje očigledno da je vakuf Kalin Hadži Alije, čiji je kapital od 14.000 akči, udružen sa drugim novčanim vakufima, predstavljao znatnu finansijsku snagu. Taj iznos, ekvivalentan vrijednosti nekoliko prosječnih nekretnina, bio je sasvim dostatan za nesmetano finansiranje ključnih aktivnosti vezanih za mesdžid (džamiju) i mekteb, uključujući njihovo održavanje, plaćanje osoblja i pokrivanje eventualnih drugih troškova. Spomenute institucije bile su samo jezgro navedenog vakufa i njihovo nesmetano i produktivno funkcionisanje davalo je zamah daljem razvoju navedene mahale.

Obrazovanje djece i gradnja mekteba

Pored džamija, među prve i najbrojnije građevine islamske arhitekture kod nas spadaju mektebi. Mektebi, kao početne škole za djecu, građeni su na inicijativu pojedinaca kao njihove zadužbine. Do sada najstariji poznati dokument o postojanju mekteba u Bosni i Hercegovini je vakufnama (zakladnica) bosanskog namjesnika Ajas-bega, pisana 1477. godine. Obično je osnivač džamije pored nje gradio i mekteb, ali su ove škole osnivali i manje imućne zanatlije, trgovci, imami i drugi pojedinci. Vakufski mektebi su bili najbrojniji. Nastali su kao zadužbine pojedinaca, koji su ostavljali sredstva za njihovo izdržavanje. Ujedno, to su bili i najbolje organizirani mektebi, jer je osnivač obezbjeđivao sredstva za platu učitelju i njegovom pomoćniku, sredstva za održavanje i popravak zgrade, a često i pomoć siromašnoj djeci u vidu odjeće i hrane. Učitelj je, po pravilu, trebalo da bude svršeni polaznik medrese, a većinom su tu dužnost obavljali imami džamija. U težnji da svaka mahala ima svoj mekteb, kao najpovoljnije mjesto za njegovo lociranje bio je prostor oko džamije, odnosno samo dvorište džamije. Pri tome, mekteb se nije uvlačio u

¹⁷ Avdo Sućeska, Vakufski krediti u Sarajevu prema podacima iz sidžila sarajevskog kadije iz godine 973, 974 i 975/1564, 65 i 66, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 44-45/1994-95, Sarajevo 1996, 99-132.

unutrašnjost dvorišta, nego se postavljao u ugao dvorišta koji se naslanjao na ulicu, kako bi imao poseban ulaz. Ovakvim lociranjem mekteba osiguravao se potreban mir džamiji, a mekteb je orijentiran na mahalalu kojoj pripada. Ukoliko se mekteb nije nalazio u samom dvorištu džamije, najčešće se nalazio u njenoj neposrednoj blizini. Time je postignut optimalan položaj i mreža mekteba u tkivu naselja, jer su džamije bile centri mahala - stambenih jedinica naselja.¹⁸

Iako, kako je već napomenuto, vakufnama nije sačuvana, kao ni drugi izvori na osnovu kojih bismo precizno znali kada su navedeni objekti vakufa nastali, pretpostavljamo da je i mekteb bio sagrađen u isto vrijeme kad i Kalin Kadži Alijin mesdžid. Na osnovu tlocrtnih ostataka pretpostavlja se da je to bio objekat manjih dimenzija, smješten uz vanjski zid kompleksa. Ranije u tekstu iznesen je podatak o vakifi Nevbihi Hatun koja je ostavila 12.000 akči za potrebe rada ovog mekteba krajem 16. stoljeća. Iz kasnijeg perioda poznato je još da je Muhamed-aga Imaretlić, nadzornik Gazi Husrev-begovog vakufa koji se na toj poziciji prvi put se susreće 1734. godine, obnovio mekteb kraj Kalin Hadži Alijine džamije.¹⁹

Preinačavanje Kalin Hadži Alijinog mesdžida u džamiju i njeno stradanje 1697. godine

Na osnovu raspoloživih izvora evidentno je kako je Kalin Hadži Alija prvobitno dao podići mesdžid, koji je tek naknadno preinačen u džamiju. U osmanskim defterima iz 16. i ranog 17. stoljeća ovaj objekat označen je kao mesdžid, što ukazuje na njegovu prvobitnu namjenu. Razlika između mesdžida i džamije bila je jasno definirana: mesdžid je predstavljao prostor u kojem se obavljalo svih pet dnevnih namaza, ali bez mogućnosti održavanja džuma-namaza i bajrama, budući da u njemu nije bio postavljen minber. Sa stanovišta osmanske upravne i vjerske prakse, procedura preinačavanja mesdžida u džamiju bila je formalizovan i administrativno reguliran proces. Cilj procedure bio je da se objektu, koji je do tada služio isključivo za svakodnevne (redovne) namaze, dodijeli puni status koji omogućava obavljanje džuma i bajram namaza. Ovi kolektivni obredi, koji su okupljali širu zajednicu vjernika, zahtijevali su prisustvo imama odnosno hatiba.

Administrativna procedura pretvaranja mesdžida u džamiju

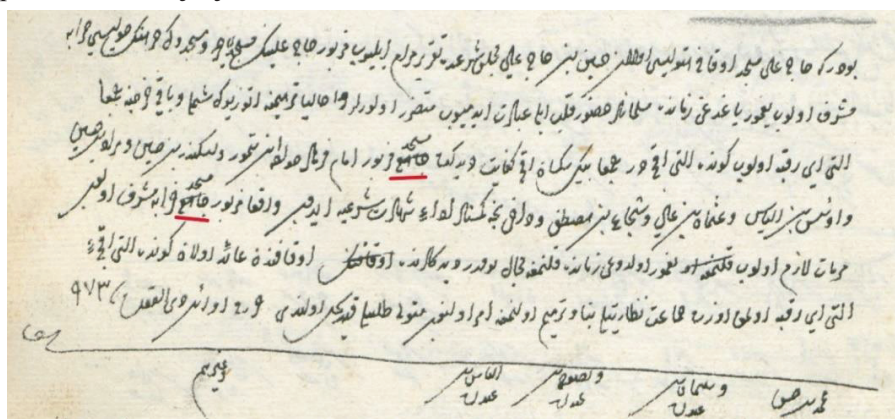
Sam postupak je započinjao inicijativom sa lokalnog nivoa. Zajednica vjernika ili upravitelj vakufa (mutevelija) obratili bi se nadležnom kadiji. Nakon što bi kadija utvrdio da su ispunjeni svi uslovi (postojanje dovoljnog broja

¹⁸ Madžida Bećirbegović, Prosvjetni objekti islamske arhitekture u Bosni i Hercegovini, *Prilozi za orijentalnu filologiju* XX-XXI/1970-71, Sarajevo 1974, 223-364.

¹⁹ Hamdija Kreševljaković, Nazori, džabije i kjatibi, u: *Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice*, Sarajevo 1932, 138.

zajednice, stabilnog vakufskog prihoda za plaćanje hatiba i održavanje objekta), upućivao je službenu predstavku (arz) centralnim vlastima u Istanbul. Konačnu odluku donosila je Porta u vidu izdavanja fermana.²⁰ Ovaj ferman je služio kao temeljni pravni akt koji je potvrđivao promjenu statusa objekta. Konačni korak u proceduri bilo je sastavljanje sudske isprave sačinjene na osnovu fermana. Nakon toga je mesdžid službeno postajao džamija. Dužnost hatiba i imama u džamiji mogla je obavljati jedna osoba, dok je u većim i bogatijim vakufima bilo angažirano dvije i više osoba.

Postojanje razlike između ovih tipova objekata u slučaju Kalin Hadži Alijinog vakufa potvrđuje i podatak iz sarajevskog sidžila, gdje je u dokumentu o popravci krova prvobitno zabilježena riječ *džamija*, ali je ona naknadno precrtana i zamijenjena terminom *mesdžid*.

Prilog 1. Gazi Husrevbegova biblioteka, *Sidžil sarajevskog kadije*, br. 2, 271.

U prostorijama Kalin Hadži Alijine džamije krajem 17. stoljeća izvodila se i nastava a predavanja je držao izvjesni Tašči-zade Mehmed-efendija.²¹ On je

²⁰ Primjer procesa preinake mesdžida u džamiju zabilježen je u slučaju mesdžida Taviil Hadži Mustafe u Sarajevu, koji je sredinom 17. stoljeća dobio status džamije. Prema dokumentu iz septembra 1675. godine, stanovnici istoimene mahale, posredstvom vrhovnog bosanskog kadije, uputili su molbu Porti da se njihov mesdžid preinači u džamiju kako bi se u njemu mogli obavljati džuma i bajram-namazi. U toj molbi oni su se obavezali da će vlastitim sredstvima finansirati potrebne izmjene, što je uključivalo izgradnju minbera za održavanje hutbi i osiguravanje stalnih prihoda za angažman obrazovanog hatiba. Na osnovu službene predstavke (arz) sarajevskog kadije donesen sultanski ferman da dotični mesdžid postane džamija u kome će se pored dnevnih namaza obavljati džuma i bajram namazi. Nakon toga nekadašnji mesdžid u kasnijim izvorima se spominje pod nazivom Uzun Hadži Mustafina džamija. Slična procedura provedena je i prilikom preinačavanja SAGR Hadži Alijinog mesdžida na Hridu. Više vidi: Dresden, Staats und Universitätsbibliothek, Turkish Defftern, Mscr. Dresd. Eb.387, fol. 256v. i Muamer Hodžić, Vrhovne bosanske kadije (mulle) u drugoj polovini 17. stoljeća, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 73/2023, Orijentalni institut, Sarajevo 2024, 107.

²¹ GHB, A-3078-TO.

za tu dužnost dobijao dnevnu nadoknadu u iznosu od 10 akči koliko je primao i predavač u Hadži Osmanovoj medresi (buk'a) u Sarajevu.²² Prilikom napada Eugena Savojskog na Sarajevo 1697. godine Kalin Hadži Alijina džamija je zapaljena i oštećena. Dokument o stradanju sačinio je sudski pisar koji je bio određen da popisuje spaljene, srušene i demolirane zgrade džamija i mesdžida. Spisak je sačinjen kao službeni dokument putem šerijatskog suda, a na osnovu bujruldiye. Činjenice o razmjerama stradanja Sarajeva utvrdio mubašir (inspektor) Halil-paša, koji je iza toga 1110/1698. godine bio postavljen za namjesnika ejaleta Bosne, godine 1112/1700. U navedenom izvoru stoji da je ova džamija *prilikom nevjerničke provale izgorjela i sada je u ruševnom stanju*. Osim toga, zabilježeno je i to kako imam i mujezin primaju plaću od akara (prihoda od vakufskih nekretnina). Hatib ove džamije u to vrijeme bio je izvjesni Muhamed-efendija koji je prije paljevine Sarajeva primao plaću od 5 akči dnevno koja je isplaćivana iz sredstava vakufske gotovine. Budući da je vakuf Kalin Hadži Alije ostao bez gotovine poslana je molba u Istanbul za pomoć.²³

Ubrzo nakon ovih događaja džamija je obnovljena. U nekim dokumentima se kasnije spominje i kao džamija Kalin Hadži Alije odnosno Brza džamija (Çabucak cami).²⁴ Možda je pod ovim imenom postala poznata jer je bila veoma brzo popravljena nakon stradanja.

Službenici Kalin Hadži Alijinog vakufa

Kako bi vakuf Kalin Hadži Alije funkcionirao prema zamisli osnivača bilo je angažirano više službenika koji su se brinuli o različitim aspektima rada njegovih objekata. Budući da nije sačuvana vakufnama u kojoj se pored predmeta vakufa spominju i službenici, njihove dužnosti i novčana nadoknada za to, informacije o tome pronalazimo na različitim mjestima u drugim izvorima. Tako je već ranije spomenuto da je za upravitelja svoga vakufa Kalin Hadži Alija ostavio svoga sina Husejna. Shodno praksi prethodnika ova služba je vjerovatno ostala u rukama muških nasljednika iz iste loze. U slučaju da nije bilo muških nasljednika vakif je mogao odrediti da neko od ženskih nasljednika obnaša ovu dužnost. U slučaju da se prekine loza onda je vakif obično određivao da nadležni

²² Termin *buk'a* (u originalu: بُعْعة) ima široko i višeznačno značenje. Etimološki, riječ može označavati fizičko mjesto, turbe, zaviju ili obrazovnu ustanovu poput medrese. U kontekstu osmanske obrazovne prakse pojam *buk'a* najčešće se koristio za označavanje određene vrste medrese. Te su ustanove obično pripadale nižem rangu u hijerarhiji obrazovnih institucija, što se ogledalo i u njihovim finansijskim prilikama. Za razliku od većih i bogatijih medresa, predavači na *buk'a* medresama su obično imali dnevni prihod od 10 akči. Imenovanje nastavnika (*muderrisa*) za ovakve ustanove vršen je na prijedlog lokalnih kadija.

²³ Zejnil Fajić, Stanje sakralnih i prosvjetnih objekata u Sarajevu razorenih za vrijeme provale Eugena Savojskog, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, 7-8, Sarajevo 1982, 89-107.

²⁴ Hatice Oruç, Saraybosna Vakıfları (16. Yüzyıl Sonları - 19. Yüzyıl İlk Yarısı), u: *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul 2012, 74.

kadija angažira osobu koja je dostojna službe i koja uživa povjerenje. Dužnost prvog imama vršio je Ferhad Hodža koji je također prethodno spomenut u tekstu. On je tu dužnost obavljao sredinom 16. stoljeća. Također je poznato da je na toj dužnosti početkom 17. stoljeća bio izvjesni Ibrahim-halifa, a dužnost mujezina obavljao je njegov imenjak Ibrahim-halifa. Budući da su obojica upisana u popisni defter iz 1604. godine, znamo pouzdano da je riječ o dvije različite osobe.²⁵

Nakon što je mesdžid preinačen u džamiju prvi poznati hatib bio je izvjesni Muhamed-efendija.²⁶ Po svemu sudeći u prostorijama Kalin Hadži Alijine džamije krajem 17. stoljeća izvodila se nastava po principu tzv. buka (buk'a) medresa. Predavanja je držao izvjesni Tašči-zade Mehmed-efendija, koji je za tu dužnost dobijao dnevnu nadoknadu u iznosu od 10 akči.²⁷ Poređenja radi isto toliko je primao i predavač u Hadži Osmanovoj medresi (Tabački mesdžid). Jedini poznati muallim (učitelj) koji podučavao djecu u Kalin Hadži Alijinom mektebu bio je Zergeri Ibrahim. On je tu dužnost obavljao krajem 17. i početkom 18. stoljeća.²⁸

Stanovnici mahale od sredine 16. do početka 17. stoljeća

Poređenjem imena stanovnika mahale mesdžida hadži Alije iz popisa 1565. sa imenima stanovnika iste mahale u popisu iz 1604. godine, uočljivo je kako neki stanovnici još uvijek stanuju u navedenoj mahali. To se moglo posebno pouzdano utvrditi kod onih osoba koje imaju nešto specifičnija imena (Mensur, Hurem) u odnosu na one sa imenima koja su tada bila nešto frekventnija među muslimanima Bosanskog sandžaka (npr. Mustafa, Mehmed, Ali, Hasan, Husejn).²⁹

U popisu iz 1565. godine neki od njih se spominju kao neoženjeni stanovnici mahale, dok se u defteru nastalom nekoliko decenija kasnije navode kao oženjeni domaćini kuće, a uz njih i njihovi punoljetni sinovi. Među njima je Hurem sin Junusa koji je upisan 1565., a 1604. ubilježen u istoj mahali ali sada je tu upisan i njegov sin Hizir. Mensur sin Husejnov, Omer sin Husejnov i Osman sin Husejnov, vjerovatno braća, ubilježeni su 1565. kao neoženjeni dok se u 1604. Omer ne spominje, a uz Osmana i Mensura među stanovnicima ove mahale ubilježeni su i Mensurovi sinovi Jusuf i Ali.³⁰

²⁵ BOA TD 379, 79: *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. I/1, obradio Adem Handžić, Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo: Orijentalni institut, Sarajevo 2000, 81-82.

²⁶ Z. Fajić, *Stanje sakralnih i prosvjetnih objekata u Sarajevu razorenih za vrijeme provala Eugena Savojskog*, 97.

²⁷ *Isto*, 106; GHB, A-3078-TO.

²⁸ *Isto*.

²⁹ O frekvenciji muslimanskih muških imena u popisu iz 1604. godine vidi: Amina Kupusović, *Muslimanska imena u Opširnom popisu bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 40/1990, Sarajevo 1991, 267-308.

³⁰ BOA, TD 379, 79-80; *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. I/1, 81-82.

U mahali Hadži Alijina mesdžida u sedmoj deceniji 16. stoljeća ubilježeno je poimenično 85 stanovnika te mahale među kojima i imam, potom 53 nosioca muslimanskog domaćinstva te 31 neoženjeni punoljetni musliman.³¹ Nekih pola stoljeća kasnije broj stanovnika mahale neznatno se povećao. U Opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1604. godine ubilježeno je 91 stanovnika među kojima jedan imam, jedan mujezin, 55 nosioca muslimanskog domaćinstva te 32 neoženjena punoljetna muslimana.³²

U skladu sa osmanskim praksom popisivanja, u deftere ove vrste bilježeni su samo radno i vojno sposobni muškarci kao porezni obveznici. Malodobna djeca, žene, starci, osobe sa invaliditetom i sl. bili su oslobođeni i vojne obaveze i plaćanja poreza te stoga, osim u rijetkim slučajevima, nisu bilježeni. Zbog toga nam nije poznat ukupan broj stanovnika navedene mahale u razmatranom periodu te ovom prilikom donosimo samo one podatke koji su nam poznati i potvrđeni izvornom građom.

Zaključak

Istraživanje nastanka i razvoja Kalin Hadži Alijine mahale u Sarajevu tokom 16. i 17. stoljeća pokazalo je značaj mikrohistorijskog pristupa u razumijevanju procesa urbanizacije u osmanskome periodu. Analiza dostupnih arhivskih izvora, sudskih sidžila i popisnih deftera omogućila je preciznu identifikaciju ove mahale, njeno smještanje u urbano tkivo grada, kao i rekonstrukciju društvenih i pravno-administrativnih okolnosti njenog oblikovanja. Poseban doprinos ogleda se u potvrđivanju transformacije Kalin Hadži Alijinog mesdžida u džamiju, čime se osvjetljava šira praksa osmanske administracije i religijske politike.

Podaci o vakufu Kalin Hadži Alije ukazali su na njegovu finansijsku snagu, ali i na važnu društvenu funkciju, budući da je kroz njega osigurano održavanje vjerskog i obrazovnog života mahale. Uloga članova porodice vakifa, kao i kasnijih dobrotvora, dodatno potvrđuje kontinuitet vakufske tradicije u oblikovanju lokalne zajednice. Istovremeno, analiza toponimije i granica mahale otkriva složenu dinamiku preklapanja osmanske i ranije, srednjovjekovne, urbane geografije Sarajeva.

Rekonstrukcija života u mahali, od strukture stanovništva do uloge imama, mujezina i muallima, svjedoči o društvenoj raznolikosti i ulozi pojedinaca u očuvanju njenog identiteta. Stradanje džamije 1697. godine u pohodu Eugena Savojskog te kasnija obnova predstavljaju važan podsjetnik na otpornost sarajevske urbane zajednice i njenu sposobnost da obnavlja ključne institucije čak i u trenucima razaranja.

³¹ BOA, TD 379, 79-80.

³² *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. I/1, 81-82.

Ovim radom se potvrđuje da detaljno proučavanje jedne mahale može osvijetliti šire procese urbanog razvoja Sarajeva i njegovog društveno-kulturnog identiteta. Kalin Hadži Alijina mahala, iako relativno mala u prostornom smislu, svojim nastankom, funkcijama i transformacijama predstavlja paradigmatican primjer uticaja vakufa na formiranje i trajnost urbanog tkiva Sarajeva. Time ovaj rad otvara mogućnosti za dalja istraživanja drugih mahala i vakufa, čime bi se mozaik urbane historije Sarajeva mogao dodatno upotpuniti i preciznije interpretirati.

Summary

Research into the origins and development of the Kalin Haji Ali quarter (mahalle) in Sarajevo during the 16th and 17th centuries has demonstrated the significance of a micro-historical approach in understanding the processes of urbanization during the Ottoman period. The analysis of available archival sources, court records (sijils), and census registers (defters) has enabled the precise identification of this quarter, its situation within the city's urban fabric, and a reconstruction of the social and legal-administrative circumstances of its formation. A particular contribution of this study lies in confirming the transformation of Kalin Haji Ali's mesjid into a mosque, thereby shedding light on the broader practices of Ottoman administration and religious policy.

Data regarding the waqf (endowment) of Kalin Haji Ali indicate not only its financial strength but also its vital social function, as it secured the maintenance of the religious and educational life of the quarter. The roles played by the founder's family members and later benefactors further confirm the continuity of the waqf tradition in shaping the local community. Simultaneously, the analysis of toponymy and the quarter's boundaries reveals a complex dynamic where Ottoman and earlier medieval urban geographies of Sarajevo overlap.

The reconstruction of life within the quarter—from the demographic structure to the roles of the imam, muezzin, and muallim—attests to the social diversity and the role of individuals in preserving its identity. The destruction of the mosque in 1697 during the campaign of Eugene of Savoy and its subsequent renovation serve as a poignant reminder of the resilience of Sarajevo's urban community and its capacity to restore key institutions even in times of devastation.

This work confirms that the detailed study of a single mahalle can illuminate the broader processes of Sarajevo's urban development and its socio-cultural identity. Although relatively small in spatial terms, the Kalin Haji Ali quarter, through its emergence, functions, and transformations, serves as a paradigmatic example of the influence of the waqf on the formation and permanence of Sarajevo's urban fabric. In doing so, this research opens

possibilities for further studies of other quarters and endowments, which would further complete and more precisely interpret the mosaic of Sarajevo's urban history.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Neobjavljeni izvori/Unpublished sources:

- Dresden, Staats und Universitätsbibliothek:
 - *Turkish Defterleri*, Mscr. Dresd. Eb.387.
- İstanbul, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi:
 - *Tapu Tahrir Defterleri*
 - No. 157.
 - No. 211.
 - No. 379
- Gazi Husrev-begova biblioteka, Sarajevo:
 - *Sidžil sarajevskog kadije br. 2; br. 88.*
A-3078-TO.

Objavljeni izvori/Unpublished sources:

1. *İstanbul Kadı Sicilleri 59 Rumeli Sadâreti Mahkemesi 161 Numaralı Sicil (H.1115-1116 /M. 1704)*, ed. Coşkun Yılmaz, haz. Coşkun Yılmaz - Salih Kahriman, Kültür AŞ, İstanbul 2019.
2. *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. I/1., obradio Adem Handžić, Bošnjački institut Zürich, Odjel Sarajevo: Orijentalni institut, Sarajevo, 2000.

Knjige/Books:

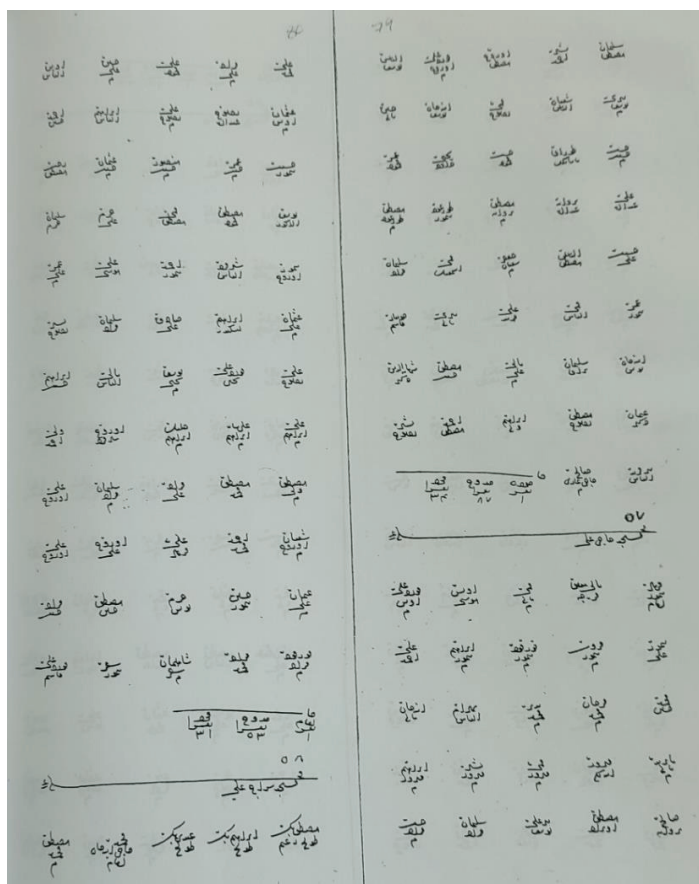
1. Mujezinović Mehmed, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine, Knjiga I - Sarajevo*, Sarajevo – Publishing, Sarajevo 1998.

Članci/Articles:

1. Bećirbegović Madžida, Prosvjetni objekti islamske arhitekture u Bosni i Hercegovini, *Prilozi za orijentalnu filologiju* XX-XXI/1970-71, Sarajevo 1974, 223-364.
2. Čar – Drnda, Hatidža, Vakufski objekti u Bosanskom sandžaku – sedma decenija 16. stoljeća, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 52-53/2002-03, Sarajevo 2004, 267-294.
3. Fajić Zejnil, Stanje sakralnih i prosvjetnih objekata u Sarajevu razorenih za vrijeme provale Eugena Savojskog, *Analizirajući Gazi Husrev-begove biblioteke*, 7-8, Sarajevo 1982, 89-107.
4. Hodžić Muamer, Vrhovne bosanske kadije (mulle) u drugoj polovini 17. stoljeća, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 73/2023, Orijentalni institut, Sarajevo 2024, 95-120.
5. Kemura Sejfidin, Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XXIII/1, Sarajevo 1911, 193-208.
6. Kreševljaković Hamdija, Nazori, džabije i kjatibi, u: *Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice*, Sarajevo 1932.

7. Kupusović Amina, Muslimanska imena u Opširnom popisu bosanskog sandžaka iz 1604. godine, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 40/1990, Sarajevo 1991, 267-308.
8. Oruç Hatice, Saraybosna Vakıfları (16. Yüzyıl Sonları - 19. Yüzyıl İlk Yarısı), u: *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul 2012, 67-88.
9. Šabanović Hazim, Teritorijalno širenje i građevni razvoj Sarajeva u XVI stoljeću, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1965, 29-53.
10. Sućeska Avdo, Vakufski krediti u Sarajevu prema podacima iz siđžila sarajevskog kadije iz godine 973, 974 i 975/1564, 65 i 66, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 44-45/1994-95, Sarajevo 1996, 99-132.
11. Zlatar Behija, Popis vakufa u Bosni iz prve polovine XVI vijeka, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 20-21/1970-71, Sarajevo 1974, 109-158.

PRILOZI:

Prilog 2. Popis stanovnika Mahale Hadži Alijinog mesdžida u osmanskom defteru iz druge polovine 16. stoljeća. (Istanbul, BOA TD 379, 79-80.)

1. Ferhad sin Timura, imam
2. Bali, oslobođeni rob Karadžić
3. Memi sin Balija, neoženjen (mudžerred - dalje: m)
4. Uvejs sin Muse
5. Kurd Ali sin Uvejsa
6. Timur sin Alija
7. Muruvvet sin Timura, m
8. Korkud sin Timura, m
9. Ibrahim sin Timura, m
10. Ali sin Ahmeda
11. Mehmed sin Husejna
12. Ferhan(?) sin Mehmeda, m
13. Piri sin Mehmeda, m
14. Bajram sin Iljasa
15. Ejnehana sin Balija
16. Bajezid sin Balija, m
17. Firuz sin Ejnehbegija
18. Memi sin Firuza, m
19. Bešir sin Muruveta, m
20. Ibrahim sin Muruveta, m
21. Salih sin Pervanea
22. Mustafa sin Obrada
23. Pir Ali sin Jusufa
24. Sulejman sin Murada
25. Hasan sin Murada, m
26. Ali sin Mehmeda
27. Murad sin Alija, m
28. Ali sin Mahmuda
29. Husejn sin Alija, m
30. Uvejs sin Iljasa
31. Osman sin Uvejsov, m
32. Nasuh sin Abdulahov
33. Ali sin Nasuhov, m
34. Ibrahim sin Iljasa
35. Ahmed sin Husejna;
36. Husejn sin Timura
37. Omer sin Husejnov, m
38. Mensur sin Husejnov, m
39. Osman sin Husejnov, m
40. Redžeb sin Mustafe
41. Jusuf sin Alađoza
42. Mustafa sin Mehmeda
43. Memi sin Mustafe
44. Hurem sin Alije
45. Sulejman sin Hurema
46. Timur sin Oruča
47. Širmerd sin Iljasa
48. Ahmed sin Timura
49. Ali sin Muse
50. Omer sin Alija, m
51. Osman sin Alija, m
52. Ibrahim sin Iskendera
53. Sadik sin Alija
54. Sulejman sin Murada
55. Bešir sin Nasuha
56. Ali sin Nasuha
57. Kurd Ali sin Jahje
58. Jusuf sin Jahje, m
59. Bali sin Iljasa
60. Ibrahim sin Husejna
61. Ali sin Ibrahim, m
62. Ališah Ibrahim, m
63. Halil sin Ibrahim, m
64. Oruč sin Šir Merda
65. Veli sin Ahmeda
66. Mustafa sin Velija, m
67. Mustafa sin Ahmeda
68. Murad sin Alija
69. Sulejman sin Murada, m
70. Ali sin Oruča
71. Šaban sin Oruča, m
72. Ahmed sin Mehmeda
73. Ali sin Ferhada
74. Oruč sin Alija
75. Ali sin Oruča
76. Osman sin Alija, m
77. Husejn sin Timura
78. Hurem sin Junusa
79. Mustafa sin Husejna
80. Murad sin Husejna
81. Korkud sin Murada, m
82. Murad sin Mehmeda
83. Šahman sin Sefera, m
84. Sefer sin Timura
85. Kurd Ali sin Kasima

Prilog 3. *Imena stanovnika Kalin Hadži Alijine mahale u drugoj polovini 16. stoljeća.*
(Istanbul, BOA TD 379, 79-80.)

1. Ibrahim-halifa, imam
2. Ibrahim-halifa, muezzin
3. Hadži Ali, Muse
4. Ali, Dževlana
5. Husejn, Alije, m
6. Husejn, Balije, m
7. Hadži Gazi, Džafera
8. Bali, Džafera
9. Bali, Hasana
10. Mustafa, Ramadana
11. Ahmed, Husejna
12. Ibrahim, Hasana
13. Salih, Hasana, m
14. Halil, Ahmeda, m
15. Husejn, Ibrahim, m
16. Hurrem, Junusa
17. Hizir, Hurrema
18. Ahmed, Behrama, m
19. Omer, Alije
20. Džafer, Ferhada
21. Sulejman, Alije, m
22. Ibrahim, Džafera, m
23. Husejn, Džafera, m
24. Ali, Ferhada
25. Veli, Pir-Alije
26. Muharrem, Firuza
27. Muruvvet, Dursuna
28. Husejn, Muruvveta, m
29. Muruvvet, Timura
30. Halil, Muruvveta, m
31. Ibrahim, Muruvveta
32. Ali, Uvejsa
33. Mehmed, Alije, m
34. Šaban, Jusufa
35. Memi, Balije
36. Oruč, Kurda
37. Mustafa, Oruča
38. Gazi, Memije
39. Hadži Mustafa, Abdullaha
40. Memi, Ferhada
41. Mustafa, Ferhada
42. Salih, Memije
43. Halil, Ishaka
44. Mensur, Husejna
45. Osman, Husejna
46. Jusuf, Mensura
47. Ali, Mensura
48. Husejn, Ferhada
49. Hubijar, Alije, m
50. Hasan, Alije, m
51. Mustafa, Alije
52. Omer, Mustafe Alijina, m
53. Osman, Mustafe, m
54. Ali, Mehmeda
55. Nezir, Mehmeda
56. Mustafa, Nezira, m
57. Ali, Nezira, m
58. Abdi, Nezira, m
59. Mustafa, ambar?
60. Itmur, Behrama
61. Ali, dulger
62. Ibrahim, Abdullaha
63. Ali, Abdullaha
64. Salih, Osmama, m
65. Mustafa, Balije, m
66. Derviš, Husejna, m
67. Pervane, Abdullaha
68. Ferhad, Pervanea
69. Salih, Sudžaa
70. Osman, Sudžaa
71. Memi, Sulejmana, m
72. Veli, Balije
73. Husejn, Velije
74. Bekir, Ejnehana
75. Muharrem, Hasana
76. Mustafa, Hasana
77. Husejn, Ferhada
78. Memi, Šadije
79. Nezir, Pirije
80. Turhan, Husejna
81. Šahman, Turhana
82. Mustafa, Turhana, m
83. Gazi, Alije
84. Ibrahim, Gazije
85. Behram, Gazije
86. Abdi, Gazije
87. Ajdin, Muse
88. Hasan, Ferhada
89. Mehmed, Ejnehana
90. Abdi, Husejna, m
91. Ibrahim, Alije, m

Prilog 4. *Imena stanovnika Kalin Hadži Alijine mahale početkom 17. stoljeća.*
(Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, sv. I/1, 81-82)